

12. **Світленко С. І.** Біднов Василь Іванович (1874–1935) / С. І. Світленко // Професори Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара 1918–2008 : біобібліограф. довідник / голова редкол. проф. М. В. Поляков. – 2-е вид., перероб. і доп. – Д., 2008. – С. 46–47.

13. **Стародубов Кирило.** Він полонив душевною щедрістю / Кирило Стародубов // Чабан Микола. Сучасники про Яворницького / Микола Чабан. – Д., 1995. – С. 63–64.

14. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 166, оп. 2, спр. 250.

15. **Яворницький Д. І.** До біографії акад. Д. І. Яворницького: [автобіографія від 22 квітня 1932 р.] / Д. І. Яворницький // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. Відділ рукописів (далі – ІР НБУ. ВР). – Ф. X, спр. 6553, арк. 1–10.

16. **Яворницький Д. І.** Історія місцевого краю. Курс лекцій, які читані в Катеринославському університеті 1920–1921 рр. / Д. І. Яворницький // ІР НБУ. ВР. – Ф. I, спр. 22345, ч. 1–3.

17. **[Яворницький Д. І.]**. Обозрение преподавания на историко-филологическом факультете Екатеринославского университета в 1919–1920 гг. / [Д. І. Яворницький] // ІР НБУ. ВР. – Ф. I, спр. 22162, арк. 1–2.

18. **Яворницький Д. І.** Українсько-руське козацтво перед судом історії: [лекція перед студентами Катеринославського університету, читана 20 вересня 1918 р.] / Д. І. Яворницький // ІР НБУ. ВР. – Ф. I, спр. 22039, арк. 1–33.

19. **Яценко В. Я.** Д. І. Яворницький і суспільно-політичне життя Катеринослава у 1917 р. / В. Я. Яценко // Регіональне і загальне в історії. – Д., 1995. – С. 8–10.

20. **Яценко В. Я.** Д. І. Яворницький і суспільно-політичне життя Катеринослава у 1917 – 1920 рр. / В. Я. Яценко // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: зб. наук. пр. / редкол. : С. І. Світленко (відп. ред.) та ін. – Д., 2005. – Вип. 3. – С. 35–43.

Надійшла до редколегії 17.04.2015

УДК 94(477)

О. А. Сміянова

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

БУДИНОК Д. І. ЯВОРНИЦЬКОГО В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ ст.

Висвітлено і проаналізовано побутові умови будинку Д. І. Яворницького в Катеринославі в першій половині ХХ ст., простежено взаємпливи побуту і професійної діяльності вченого.

Ключові слова: Д. І. Яворницький, будинок, діяльність, побут, господарство.

О. А. Смянова

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ДОМ Д. И. ЯВОРНИЦКОГО В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XX в.

Освещены и проанализированы бытовые условия дома Д. И. Яворницкого в Екатеринославе в первой половине XX в., рассмотрены взаимосвязи быта и профессиональной деятельности ученого.

Ключевые слова: Д. И. Яворницкий, дом, деятельность, быт, хозяйство.

O. A. Smiyanova

Oles Honchar Dnipropetrovsk National University

D. YAVORNYTSKY'S HOUSE IN THE FIRST HALF OF XX CENTURY

Deals with domestic issues and the building of Dmitri Ivanovich Yavornytsky in Yekaterynoslav in the first half of the XX century have been shown and analized. The mutual influences of life and professional work of the scientist were traced by me. I found out that Yavornytsky's everyday of first half of the XX century was holding in too comfortable conditions in home. It was the great merit of Dmitry Ivanovich, a charismatic personality who through their abilities embodied dream in life – built exquisite “hut” – that is, building on the banks of the Dnieper. At this time when intellectuals lived wretchedly in difficult conditions. Yes, there were difficulties in academic, particularly in times of war, when even he wanted to leave the city, during the Revolution, the Soviet government excesses. But the material conditions in peaceful years of the older generation of intellectuals during the XX century were quite acceptable. Cozy atmosphere helped to create a reliable advisor and assistant – the second wife of academician.

Key words: D.I. Yavornytsky, domestic deals, house life, activity, farm.

Д. І. Яворницького завдяки його довготривалій і наполегливій роботі на благо краю, особливо в період проживання в місті (1905–1940 рр.), можна назвати яскравим репрезентантом української катеринославської інтелігенції.

У цьому контексті є цікавим його повсякдення, яке зокрема проходило і в його «курені» – двоповерховому будинку, збудованому на власний смак у 1905 р. Це був свій куток в Україні, на березі Дніпра, про який вчений мріяв все життя. Хоча окрім цього він ще мав значну земельну ділянку на Харківщині та не забажав переїжджати туди і продав її.

Домівка в Катеринославі розміщувалася на Палацовому майдані – це був і є один з найкращих районів у місті, де проживала місцева аристократія. Але Дмитро Іванович облаштував все так, що садиба більше нагадувала козацький хутір, ніж елітарне помешкання: на-

саджав найкращих сортів плодово-ягідних дерев (ранні абрикоси, вишні, сливи також яблуна, груші), винограду, що плівся, квітів польових, щоб про Дике Поле нагадували, в кінці двору стояла пасіка, пізніше й курчата по двору бігали, а ще любив котів, тому завжди одного мав при дворі.

У період громадянської війни вчений проміняв затишний будинок на своє «дітище» – неопалюване приміщення Музею. При кожній черговій зміні влади вчений кидав хату, залишав дружину, все, що мав, і переходив жити туди. Намагався будь-якою ціною зберегти музей і його скарби за умови, що влада могла змінюватися кілька разів протягом тижня [1; 2; 8, с. 62]. В ті часи будинок декілька разів піддавався нападам.

Від'їжджаючи на археологічні розкопки, на відпочинок до пансіонатів Криму і Кавказу чи до лікарні у Харків, учений залишав приглядати за справами в закладі та його господарством з будинком Т. М. Романченка – головного хранителя Катеринославського обласного музею ім. О. М. Поля. Помічниками в цьому були співробітники закладу (прибиральниця, сторож і шлюсар). Шляхом листування з головним хранителем усе тримав під контролем. Розпоряджався як, що, де й коли робити навіть з приводу домашніх чи господарських дрібниць. Наприклад: «Обрикоси треба було б посушити на сонечку, щоб можна було з них зварити узвар» [4, с. 226].

Більшість музейних робітників також допомагала Дмитру Івановичу в усьому по господарству вдома. Взагалі Дмитро Іванович користувався своїм службовим становищем і поки був директором музею, благоустроєм його будинку та прилеглої території займалися прибиральниці та працівники музею. Із 1918 р. господинею в будинку та саду стала дружина – Серафима Дмитрівна. Себе навіть називала «садоводом», насаджувала багато квітів у дворі.

У радянський період умови життя вченого знову дещо покращилися: він зміг домовитися, і його будинку та майна не торкнулася хвиля націоналізації та вилучення, хоча декілька разів відбувалися напади на оселю з метою пограбування (один був вже в 1934 р., після складних голодних 1932–1933 рр.). Про заможність ученого в той час свідчить те, що навіть дружина з 1924 р. пішла з роботи і перебувала на утриманні Дмитра Івановича. Хоча інколи вона займалася переписуванням рукописів чоловіка для друку, за що отримувала платню як техперсонал. Найскладнішим був лише період, коли Дмитра Івановича звільнили з музею і була тримісячна затримка з оплати жалувannya від ВУАН (із середини жовтня по середину січня) [4, с. 277].

Під час цих подій Серафима Дмитрівна писала Наталії Дмитрівні Полонській-Василенко: «Еще никогда так у нас не было, потому-то мы и приуныли» [4, с. 276]. В той час навіть зібралися продавати бібліоте-

ку Дмитра Івановича для отримання коштів на проживання та допомоги зв'язки Яворницького з першими посадовими особами Радянської України. Саме завдяки зверненню вченого до них вдалося відновити щомісячне жалування з Академії, яке становило 102 крб. 50 коп. на місяць. А з вересня цього ж 1934 р., після чергового звернення Д. І. Яворницького до Затонського, його підвищили до 150 крб. Опісля ще декілька разів відбувалося підвищення [4, с. 281]. Проте звичними були затримки з виплатою, що непокоїло подружжя, змушувало звертатися до посадових осіб та до бухгалтерії Академії, в чому завжди допомагала друг сім'ї Н. Д. Полонська-Василенко.

Відтепер більше часу перебуваючи вдома, Д. І. Яворницький все одно не покладав рук: знаходив різну роботу (упорядковував Словник, готував доповіді для виступів на сесіях ВУАН) і заробіток (писав спогади про В. В. Тарновського, а також про І. Ю. Рєпіна на прохання художника І. Е. Грабаря). Звичайною справою для академіка було написання різноманітних заміток у місцеву пресу [5].

На початку 1930-х дружина академіка почала дуже хворіти, почалися значні проблеми з ногами, тому подовгу залишала Дмитра Івановича самого, від'їжджаючи на один-два місяці до санаторіїв у Єсентуки, Сочі, Кисловодськ, на Кавказ (Цхалтубо, Кутаїсі) [4]. Поїздки відбувалися по путівках від АН УРСР, що надавалися рідним, зокрема дружинам від наукової установи [4, с. 282]. Із 1935 р. академік взяв служницю Катерину, яку пізніше сприймали як дочку і опікувалися її навчанням та матеріальним становищем [9]. Катерина прожила з ними все життя і залишилася жити в будинку після їх смерті, разом із сестрами Серафими Дмитрівни.

У більш важких справах по господарству допомагали його студенти, зокрема Микола Костюк, якого Яворницькі називали «секретарем», і Павло Козар [5]. До хлопців він теж ставився як до синів. Микола Костюк був постійним помічником по господарству і супровідником академіка під час відряджень до Києва на сесії Академії наук УСРР [6].

До речі, міф, що благоустроєм міста (вирішення комунальних питань, підтримання чистоти на вулицях, біля будинків усіх форм власності і т. д.) опікувалася радянська влада, не підтверджується документами. Подібну практику почали впроваджувати лише через десятки років, до цього часу це все лежало на плечах мешканців міста, що сприймалося за норму, на відміну від сучасності [7; 12].

У холодні пори року, зокрема під час хвороб, характерно для повсякдення у подружжя було читання літератури. Коли Дмитро Іванович почував себе гаразд, він читав у себе у кабінеті, а іншим часом уголос декламували Серафима Дмитрівна чи Катерина. Уподобання були найрізноманітніші: від пригод М. М. Миклухо-Маклая та Стенлі

Генрі Мортон до величезної спадщини Л. М. Толстого, якою особливо зацікавилися. Це окрім спеціалізованої літератури, якою до останнього цікавився дослідник і випишував все необхідне. Інколи розважали себе пасьянсом (карткова гра) [4].

Знаючи гостинність Дмитра Івановича, не можна уявити його будинок без численних відвідувачів, що розбавляли щоденність та були втіхою для його господарів. У спогадах про вченого згадують як про невибагливу, просту людину, без великих вимог до життя. Та й сам Дмитро Іванович говорив про це, формуючи такий образ, ведучи мову, що не подобається сидати на м'які меблі, бо то шкідливо для здоров'я – «панськими витребеньками» називав [11, с. 66]. Проте сам зізнався своєму хрещенику – Георгію Тушкану: «Не стає вже паперу (зігхає), люблю, грішник, писати на доброму папері гарним пером, тоді й думка летить, ніде не затримується... Оце написав кумові, Іллі Юхимовичу Репіну, щоб знову надіслав мені паперу з Фінляндії».

Окрім того, Д. І. Яворницький полюбляв користуватися старовинними речами. Наприклад, побувавши в будинку Дмитра Івановича, Г. Тушкан згадував про годинники: «Долинув гучний, надпотужний, з переливами звук – і весь дім заповнив мелодійний передзвін... З першим ударом старовинного годинника пролунав другий, третій. Били механізми, що стояли в різних кімнатах, часом по двоє-троє разом, вибовкували не водночас, а з перервами, щоб не заглушили одне одного. А господар сидів зачарований: «Люблю слухати час» [11, с. 67].

Будинок Дмитра Івановича був обставлений вишуканими дорожочінними раритетними меблями та речами. Навіть стіни історик вирішив розмалювати козацькою тематикою, що дивувало гостей. І це при тому, що в той час модно було стіни обклеювати шпалерами. Як відмічав російський філософ В. М. Розін: «Російський інтелігент віддавав перевагу життю в світі книжок, ідей, аніж у сірій, а часом і страшній російській дійсності». Тобто так вчений хотів вдома зробити свою «Запорозьку Січ», абстрагуватися від сучасної йому дійсності.

Отже, повсякдення Д. І. Яворницького першої половини ХХ ст. більшою мірою проходило в комфортних умовах, у затишному будинку. Це було великою заслугою самого Дмитра Івановича як харизматичної особистості, котрий, завдяки своїй умілості, втілював мрію життя – побудував вишуканий «курінь», себто будинок на березі Дніпра. І це у той час, коли інтелігенція жила убого, у складних умовах. Так, були труднощі і в академіка, зокрема в періоди війни, коли хотів навіть втекти з міста, під час революції, перегинів радянської влади, але в мирні роки матеріальні умови інтелігента старшого покоління протягом ХХ ст. були досить прийнятні. Затишну атмосферу допомагала створити і помічник та надійний порадник – друга дружина академіка Серафима Дмитрівна.

Бібліографічні посилання

1. **Домонтович В.** Доктор Серафікус. Без ґрунту / В. Домонтович. – К., 1999.
2. Дніпропетровськ: віхи історії / А. Г. Болебрух, І. Ф. Ковальова, І. С. Стороженко, М. Е. Кавун; передне слово І. І. Куліченка. – Д., 2001.
3. **Дубровський В.** Дмитро Іванович Яворницький / В. Дубровський // Чабан М. П. Сучасники про Д. І. Яворницького / М. П. Чабан. – К., 2006. – С. 102–118.
4. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. – Вип. 4 : Листи Д. І. Яворницького до діячів науки і культури / упоряд. : С. Абросимова, Н. Василенко, А. Перкова; за заг. ред. Н. І. Капустіної. – Д., 2005.
5. **Козар П. А.** На Дніпрельстан через пороги / П. А. Козар. – Д., 2000.
6. **Костюк М. П.** Поруч з Яворницьким. Спогади писаря козацького батька. Докум. вид. / М. П. Костюк; упоряд. М. П. Чабан. – Д., 2008.
7. Обязательное постановление Екатеринославского окрисполкома 8 января – 4 ноября 1926 г. // Центральный державный архив вищих органів влади та управління України. – Ф. 5, оп. 2, спр. 2036, арк. 69.
8. Роль музеїв у культурному просторі України й світу: стан, проблеми, перспективи розвитку музейної галузі : зб. матеріалів загальноукр. наук. конф. з проблем музеєзнавства, присвяченої 160-річчю заснування Дніпропетр. іст. музею ім. Д. І. Яворницького). – Вип. 11. – Д., 2009.
9. Спогади К. І. Литвиненко від 26.07.1984 // Дніпропетр. нац. іст. музей ім. Д. І. Яворницького. – Ф. 10, спр. 47688.
10. **Старостін В. С.** Столиця степового краю. Дніпропетровськ: Нариси з історії міста / В. С. Старостін. – Д., 2004.
11. Сучасники про Д. І. Яворницького / упоряд. М. П. Чабан. – К., 2006.
12. Центральный державный архив вищих органів влади та управління України. – Ф. 5. – Обязательные постановления, циркуляры и распоряжения Екатеринославского губисполкома, оп. 2, спр. 129.

Надійшла до редколегії 17.06.2015

УДК 94 (477) «1917/1918»

М. О. Манько

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

НАЦІОНАЛЬНА ЕЛІТА КАТЕРИНОСЛАВЩИНИ У ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСАХ ПЕРІОДУ ПОЧАТКОВИХ ЕТАПІВ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (березень 1917 – квітень 1918 рр.)

Зроблено спробу проаналізувати на основі мемуарної літератури основні здобутки та прорахунки Катеринославської еліти періоду національно-визвольних змагань.

Ключові слова: національна еліта, еліта, інтелігенція, Мала Рада, «історична нація».

© М. О. Манько, 2015